

Kis János (1770–1846) szuperintendens irodalmi és tudományos levelezése, s. a. r. Tóth Kálmán

Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021, 528 l.

A Ludovika Egyetemi Kiadónál egy hadászathoz nem köthető, ám irodalom- és kultúrtörténeti szempontból annál inkább kiemelkedő forrásanyag látott napvilágot 2021-ben, amelyet Kis János életművének szakavatott kutatója, Tóth Kálmán rendezett sajtó alá. Noha Kis nem tartozik az iskolai kánon szerzői közé, és nem volt saját korszakának élvonalbeli alkotója, literátori tevékenysége mégis figyelemre méltó, hatását pedig aligha becsülhetjük túl, hiszen soproni diákéveitől kezdve az irodalmi és tudományos élet tevékeny résztvevője és alakítója volt. A korszak szinte minden jelentős literátorával, tudósával és közéleti szereplőjével kapcsolatba került. Nem véletlen, hogy az élete végén írt *Emlékezései* a 18–19. század fordulójának és az azt követő évtizedeknek kiemelkedő kultúrtörténeti forrása. Emellé immár méltán emelhetjük összegyűjtött levelezésének kötetét is, amely 1790-től 1846-ig 498 levelet vesz számba.

Kis János levelezésének lehető legteljesebb kiadására most először került sor. Eddig önálló kötetben csak Kazinczy Ferenc Kishez intézett levelei jelentek meg 1842-ben. Bár egyes misszilisok feltűntek különféle levelezéskiadásokban, mint például a Kazinczy-levelezés köteteiben vagy legutóbb a Főrizs Gergely által sajtó alá rendezett Berzsenyi Dániel-levelezés kritikai kiadásában, a kötetben szereplő levelek jelentős része most először jelent meg nyomtatásban. A kritikai kiadás előkészítéséhez rendelkezésre álló erőforrások korlátozottsága, illetve terjedelmi okok miatt – mint arra Tóth Kálmán az előszóban felhívja a figyelmet – nem kerülhetett a kötetbe Kis Kazinczyval folytatott, korábban Váczy János által már kiadott levelezése, ezeknek a leveleknek az adatai azonban szerepelnek a kötetben. Ezen a ponton szót érdemel, hogy Tóth Kálmán olyan kiadatlan misszilisra is rátalált, amely nem került bele korábban a Kazinczy-levelezés anyagába, így az itt jelenik meg először nyomtatásban.

A sajtó alá rendező becslése szerint a kötetben szereplő levelek csupán töredékét jelentik a teljes levelezésnek, nagyobb részük megsemmisült vagy lappang, ugyanis Kis János hagyatéka nem került be egyetlen közgyűjteménybe sem. Emiatt találunk a kötetben kevés Kis Jánoshoz írt levelet. A hiányt, ahol csak ez lehetséges, helyettesíti a kiadás, például Festetics György elküldött levelei esetén az iktatókönyvének bejegyzéseit olvashatjuk, amelyek a levelek tartalmi kivonatát foglalják magukba. Mindemellett Kis hivatali levelezésének feldolgozása is várat magára, hiszen ez az evangélikus egyháztörténet-írás feladata. Mindezen okok miatt Tóth a kötetet

nem tekinti lezárásnak, hanem szükséges kiindulópontnak egy majdani hálózatos kiadáshoz, amely folyamatosan bővíthető lenne az újonnan előkerülő levelekkel. Ez egyben a Kazinczy-levelezésben megjelent és e kötetbe be nem került levelek problémáját is orvosolná. A kötetben olvasható levelek legnagyobb része az MTA KIK Kézirattár, az OSZK Kézirattár, az MNL OL és a Pannonhalmi Főapátság könyvtár gyűjteményében található, de több más gyűjteményben felkutatott szöveg is megjelenik benne, ebből jól látszik, hogy az egész országra kiterjedő kutatás előzte meg a szövegek kiadását.

A 18–19. századi levelezések kiadásának általános kihívásai (nyelvi és paleográfiai nehézségek) mellett Kis János esetében további problémát jelentett, hogy a levelei jelentős részét látásának romlása miatt diktálta, így különböző kezek jegyezték le őket. Emiatt az egyes levelek helyesírása, írásképe és nyelvhasználati sajátosságai igen eltérőek, ami megnehezíti az emendálendő hibák és a megőrzendő nyelvi sajátosságok felismerését. Tóth a lehetőségekhez mérten törekedett a kéziratok jellegzetességeinek minél pontosabb megőrzésére, tehát betűhű átiratot készített, csak a ma már nem használt jeleket modernizálta. A levelekhez csatolt – és máig azok mellett található – versmellékleteket is a szövegek részeként közölte, ami igen szerencsés eljárás a teljesebb megértésnek elősegítéséhez. Így tett például Aranka György 1797. szeptember 15-én kelt levele esetén, amelyben az író két költeményt is mellékel a levélhez azzal a szándékkal, „[h]ogy a papírosat bétöltsem” (29). Kis Arankával váltott leveleit korábban Enyedi Sándor jelentette meg,¹ ám ő a második vers szövegét kihagyta a közlésből.² Bár a jegyzetek erre nem térnek ki, érdemes megjegyezni, hogy Aranka Kisnek 1797-ben elküldött „elme játéka” megjelent az 1806-os kötetében, *A házamnál egy csóka a mézverembe esvén: emlékezetére* helyett azonban a jóval rövidebb *Handziról* címmel, ráadásul némileg eltérő szöveggel, így Aranka költeményének ez a korábbi szövegváltozata itt jelenik meg először nyomtatásban.

A levelekhez járuló jegyzetapparátus a kritikai kiadásokban megszokott rendszert követi, alapos és részletes útmutatással szolgál a kézirat lelőhelyét, a szövegek korábbi megjelenését, keletkezését illetően, és ezt a szövegkritika, végül pedig a tárgyi és nyelvi magyarázatok sora egészíti ki. Az idegen nyelvű levelek Tóth Kálmán által készített, szakszerű és olvasmányos magyar fordítása is itt kapott helyet. A jegyzetelés akkurátus, igen széles körű forrásanyag biztos ismeretét mutatja, és noha a Kazinczyval váltott levelek szövege nem része a kötetnek, a jegyzetekben – ezt némileg pótlandó – rendszeresen találkozunk a rájuk való hivatkozással, a szövegkapcsolatok jelölésével vagy bizonyos esetekben a levélszövegek egy fontos részletével, például a Kis János és a győri evangélikus gyülekezet énekeskönyve számára készített imádságok kapcsán (317).

¹ ENYEDI Sándor, *Kis János és Aranka György levelezése*, ItK, 90(1986), 1–2. sz., 166–180.

² Enyedi csak utalt a versre: „(E.S.: megj. Még egy kéziratot vers Arankától: *A házamnál egy csóka a mézverembe esvén, emlékezetére*)” (Uo, 176).

A jegyzetek közötti utalások egyértelműek, jól követhetőek, ugyanakkor néhol egy-egy jegyzet kapcsolódhatna jobban a vonatkozó szöveghelyhez, a biográfiai áttekintők ugyanis olykor inkább általánosak, mint láthatjuk azt Kisfaludy Károly esetében:

Kisfaludy Károly: (1788–1830) költő, író, drámaíró, festőművész. A magyar romantika korai szakaszának jelentős művésze, a „romantikus triász” tagjai (Toldy Ferenc, Bajza József, Vörösmarty Mihály) mesterüknek tekintették, halála után emlékére hozták létre a Kisfaludy Társaságot. (361)

A levél, amelynél az *Aurora* szerkesztője szóba kerül, Kis első ismert Széchenyi Istvánhoz írt misszilise 1827. február 21-ről, amelyben ajánlásokat tesz a „Nemzeti Tudós Társaságba” felveendő személyekről, köztük Kisfaludy Károlyról. Míg például a Kultsár Istvánról szóló jegyzet részletezi, hogy mivel a levél megírását „követő évben meghalt, így már a Tudós Társaság alapszabályait kidolgozó bizottság munkálataiban sem tudott részt venni”; vagy a Kölcsey Ferencről írt megjegyzi, hogy „1830. november 17-én az Akadémiai nyelvtudományi osztályának rendes tagja lett” (361), addig Kisfaludynál nem szerepel a Tudós Társaságra vonatkozó információ. Pedig a Tudós Társaság alakuló ülésén, éppen pár nappal a halála előtt, megválasztották Kisfaludyt a nyelvtudományi osztály első rendes tagjának, igaz, a pozíciót már nem tölthette be, azt Vörösmarty Mihály vette át. Emellett Széchenyivel az 1820-as évek végén szövetkezett a *Jelenkor* című politikai lap elindításának ügyében, ami később egy 1842-es levél jegyzetei közt előkerül (422), bár ekkor már – joggal – Kisfaludy említése nélkül. Noha Széchenyi már korábban is ismerte Kisfaludy Károly nevét (a naplója 1824. január 3-i bejegyzése szerint Festetics Albert Károly fordításában olvasta a *Stibor vajdát* – és ostobaságnak tartotta),³ személyesen csak a Kis levelének keletkezését követő évben találkoztak, 1828. november 16-án,⁴ így tehát Kis pozitív ajánlása mindenképp figyelemre méltó gesztus kettejük kapcsolatának kialakulásában. Megfontolandónak tartom egy esetleges későbbi digitális kiadás létrehozásánál az ilyen típusú szöveghelyekhez kapcsolódó további információk beépítését – esetleg a gyakoribb levelezőpartnerek esetén a biográfiai adatok egy külön függelékben való összeállítását és az adott szöveghelyek magyarázataiban csak az oda kapcsolódó információk feltüntetését, mint azt láthatjuk például Fórizs Gergely Berzsenyi-levelezésében, a levelek jegyzeteit megelőző egységben.⁵ Igaz, ezt részben áthidalandó, a tágymutatóban

³ *Gróf Széchenyi István naplói (1820–1825)*, II, s. a. r. VISZOTA Gyula, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1926 (Magyarország újkori történetének forrásai, 11), 439–440.

⁴ *Gróf Széchenyi István naplói (1826–1830)*, III, s. a. r. VISZOTA Gyula, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1932 (Magyarország újkori történetének forrásai, 12), 273.

⁵ *Berzsenyi Dániel Levelezése*, s. a. r. FÓRIZS Gergely, Bp., EditioPrinceps, 2014, 698–712.

a levelezőpartnerek esetén félkövér kiemeléssel szerepel az az oldalszám, ahol a személy biográfiai adatai találhatóak (viszont akad kisebb hiba benne, például Bitnitz Lajos esetén a 316. oldal félkövér a 315. helyett).

A más szövegekre való utalások alapos összegyűjtése miatt tűnik ki a jegyzetekben egy-egy részlet, amely felett átsiklott a sajtó alá rendező tekintete, például Kis János 1827. december 31-én Bitnitz Lajoshoz írt levele esetében, amely tartalmazta Döbrentei Gábor Kisnek írt levelének egy részletét is. Ebben Döbrentei említ két levelet: „Megírtam e’ dolgot eddig Kisfaludy Sándornak, Horvát Endrének, a’ mult nyáron Füreden tett ígéretemet akarván teljesíteni” (141). Noha a Kis-levelezés sajtó alá rendezőjének egyáltalán nem feladata Döbrentei kiadatlan leveleinek kutatásában elmélyülni, legalább utalást érdemes fűzni ehhez a szövegrészhez, miszerint kiadatlan levelekről van szó, és nem találta őket, illetve azon is érdemes elgondolkodni, hogy az idézett levélrészlet alapján Döbrentei Kishez írott levele mint töredék külön tételként is felvehető lenne a kötet anyagába.

Természetesen egyetlen kritikai kiadás sem vállalhatja magára, hogy mindent a lehető legrészletesebb magyarázatokkal lásson el, már csak terjedelmi okokból sem. A fentebb említett hiányok pusztán apróságok, és nem vonnak le semmit a jegyzetapparátus szakszerűségéből, információgazdagságából és használhatóságából. Tóth Kálmán áldozatos és példaértékű munkájával egy olyan jelentős szövegcsoporthoz emelt a tudományos diskurzus látóterébe és tett könnyen kutathatóvá, amely szorosan kapcsolódik a korszak legfontosabb irodalmi és kulturális törekvéseihez, így nagyban képes árnyalni a kötetben érintett személyek és folyamatok kapcsán az irodalomtörténet-írásban eddig kialakult képet. Egyértelműen kijelenthető, hogy Kis János kiadott levelezése megkerülhetetlen forrása lett a korszak kutatásának.

Boldog-Bernád István